

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2026.21.359725>

УДК 27(1-11):303.423-028.42Інокентій (Борисов)

INNOVATIVE METHODS AND APPROACHES IN SCIENTIFIC AND HISTORICAL RESEARCH OF ARCHBISHOP INNOCENTIY (BORISOV)**Stanislav Kovalskyi**PhD in History, Associate Professor
Head of the Department of World History
and Methods of Teaching,South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
26 Staroportofrankivska St,
Odesa, 65020, UkraineORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2958-4797>E-mail: kovalskyi.sv@pdpu.edu.ua

Citation: Kovalskyi, S. (2026). Innovative methods and approaches in scientific and historical research of Archbishop Innocentiy (Borisov). *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 21, pp. 31–38.

Submitted: 20.03.2026.

Abstract

The article examines new methods applied by archbishop Innocentiy (Borisov) in his scientific and historical works. The basis of the research was published sources and the published legacy of bishop. A special place is given to the scientific and religious work of Innocentiy “The last day of the earthy life of our Lord Jesus Christ”, where the author first used advanced historical methods to study the last period of Jesus’ life in the Holy Land. His first publication was made in 1826–1828 on the pages of the spiritual “Christian Reading”. It caused diametrically opposite reaction from society: admiration from the reading audience and a sharply negative reaction from Metropolitan Filaret (Drozdov) of Moscow and his entourage. The hierarchs of the Russian Orthodox Church condemned the work and banned its further publication. They were unable to understand the historical and archaeological research method used by the author in his works and introduced into the educational process when teaching historical and theological disciplines at the Kiev Theological Academy. So, after a long delay and numerous comments, Innocentiy’s improved work received censorship permission for publication in a separate edition 30 years later — after the author’s death.

The bishop’s historical research was aimed at studying church history, including the development of early Christianity in the Crimean Lands. The important area of his activity was the search for written monuments on the mentioned issues. He not only continued the work of his predecessor, Gavriil (Rozanov), regarding the study of Christian antiquities of Crimea, but also initiated their preservation and revival. Together with the Odesa society of history and antiquities, of which he had been a full member since 1840, the archbishop organized archaeological excavations of ancient temples in the territory of Chersonese and the reconstruction of the church where Prince Volodymyr of Kiev was baptized. He planned to reconstruct ancient temples and monasteries and revive the Orthodox Church in the Crimean lands. However, he was unable to accomplish everything he had planned. The Eastern War and the premature death of Innocentiy (Borisov) stood in the way.

Keywords: *archbishop, Innocentiy (Borisov), Orthodox Church, scientific and historical research, archaeological excavations, historical methods, education, Christian antiquities, Kherson-Tavria Diocese, Odesa, Crimea.*

НОВАТОРСЬКІ МЕТОДИ ТА ПІДХОДИ В НАУКОВО-ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ АРХІЄПІСКОПА ІНОКЕНТІЯ (БОРИСОВА)

Станіслав Ковальський

кандидат історичних наук, доцент
Завідувач кафедри всесвітньої історії та
методики її навчання,
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
м. Одеса, 65020, Україна
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2958-4797>
E-mail: kovalskyi.sv@pdpu.edu.ua

Цитування: Ковальський С. Новаторські методи та підходи в науково-історичних дослідженнях архієпископа Інокентія (Борисова). *Чорноморська минушина* : зап. Від. історії козацтва на півдні України : зб. наук. пр. за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2026. Вип. 21. С. 31–38.

Отримано: 20.03.2026 р.
0,85 д.а.

Анотація

У статті розглядаються нові методи, застосовані архієпископом Інокентієм (Борисовим) у своїх науково-історичних працях. Основою дослідження стали опубліковані джерела та опублікована спадщина архієрея. Особливе місце відводиться науково-релігійному твору Інокентія «Останні дні земного життя Господа нашого Ісуса Христа», де автор уперше використав передові історичні методи для дослідження останнього періоду життя Ісуса на Святій Землі. Перша його публікація, здійснена в 1826–1828 рр. на сторінках духовного журналу «Христианское Чтение». Вона викликала діаметрально протилежну реакцію суспільства: захоплення читаючої аудиторії та різко негативну з боку Московського митрополита Філарета (Дроздова) та його оточення. Ієрархи Російської православної церкви засудили працю й заборонили її подальшу публікацію. Вони не здатні були зрозуміти історико-археологічний метод дослідження, застосований автором у своїх працях та впроваджений в освітній процес при викладанні історичних і богословських дисциплін у Київській духовній академії. Тож вдосконалений твір Інокентія, після довгого зволікання та численних зауважень, отримав дозвіл цензури на видання окремим накладом 30 років по тому – уже після смерті автора.

Історичні дослідження архієрея були спрямовані на вивчення церковної історії, в тому числі й на розвиток раннього християнства на кримських землях. Важливим напрямом його діяльності був пошук писемних пам'яток із зазначеної проблематики. Він не лише продовжив справу свого попередника — Гавриїла (Розанова) стосовно вивчення християнських старожитностей Криму, але й ініціював їх збереження та відродження. Разом з Одеським товариством історії і старожитностей, дійсним членом якого він був з 1840 р., архієпископ організував археологічні розкопки стародавніх храмів на території Херсонеса та реконструкцію церкви, де свого часу прийняв хрещення київський князь Володимир. Він планував реконструювати стародавні храми і монастирі та відродити Православну церкву на Кримських землях. Проте йому не вдалося здійснити усе заплановане. На заваді стала Східна війна та передчасна смерть Інокентія (Борисова).

Ключові слова: архієпископ, Інокентій (Борисов), Православна церква, науково-історичні дослідження, Одеса, Херсонсько-Таврійська єпархія, освіта, археологічні розкопки, історичні методи, християнські старожитності, Крим.

Архієпископ Інокентій (Борисов) (1800-1857) увійшов в історію як видатний науковий, церковний і громадський діяч. Він був доктором богослов'я, професором,

ректором Київської духовної академії, архієреєм, неперевершеним проповідником, дійсним членом Російської та Санкт-Петербурзької академії наук, Одеського товариства історії і старожитностей, почесним членом Київської та Московської духовних академії, Київського, Харківського, С-Петербурзького та Московського університетів, Товариства сільського господарства Південної Росії, Російського археологічного й географічного товариств тощо.

Переважну більшість свого життя Інокентій провів в Україні, де активно займався проблемами освіти, науки, просвітницькою та релігійною діяльністю. Вагому роль у формуванні його особистості та наукових інтересів відіграла Київська духовна академія, де він спочатку навчався й став її першим магістром у 1823 р, а потім очолював її в якості ректора (1830-1839 рр.). Інокентій першим в Російській імперії застосував історичні методи у своїх лекціях з богослов'я та при написанні наукових праць. Прикладом може слугувати його науковий твір «Останні дні земного життя Господа нашого Ісуса Христа», який написаний на основі концептуально нового підходу в контексті дослідження образу Ісуса Христа на тлі євангельської історії Сходу.

Постать архієпископа Інокентія (Борисова) з другої половини XIX ст. привертала увагу значної кількості дослідників. Уже невдовзі після його смерті (1857) були опубліковані спогади його учнів: протоієреїв А. Лебединцева [13] та А. Логіновського [15]. Зокрема, А. Лебединцев, який був студентом Київської духовної академії (КДА) за часів ректорства Інокентія, розглянув науково-освітню роботу професора в академії та науково-релігійну діяльність на чолі Херсонської єпархії.

Давній друг архієрея – професор М. Погодін, вважав його надзвичайно освіченою й передовою людиною свого часу, позбавленою будь-яких недоліків. На його прохання сучасники поділилися своїми спогадами про Інокентія (Борисова), які були видані в 1867 р. у вигляді окремої збірки. Вони написані з почуттям глибокої поваги й любові до нього й відображають глибоко позитивні людські якості та високі досягнення архієпископа в різних площинах його життєдіяльності [3].

Окремим накладом вийшли спогади друга Інокентія – професора І. Палімпсестова, який згадував про Владика як про всесторонньо обдаровану особистість, наділену великою працездатністю, блискучого вченого, богослова і при цьому людину чуйну, уважну і доступну для спілкування [18].

Кардинально відрізняються в оцінці особистості архієпископа спогади його колишнього колеги, з яким він разом працював в Одеському товаристві історії і старожитностей та спільно займався історико-археологічним дослідженням Криму – професора М. Мурзакевича, який був єдиним, хто «кинув камінь» у покійного архієрея і облив брудом його образ. Автор опублікував свої спогади про Інокентія, з яким понад дев'ять років знаходився в дружніх стосунках, на сторінках журналу «Русская Старина». Він вказав на деякі негативні риси характеру архієпископа, які вважав недоліками: «честолубство, яке характерне для багатьох архієреїв, любов до грошей (хоча зазначав, що Владика був щедрим і завжди готовий на добрі справи)». Він писав, що «у стосунках архієпископ віддавав пріоритет знатним особам і не дбав про любов до себе простого люду, брався за багато справ, але не доводив їх до завершення. Навіть дар систематичної проповіді він перетворював у легку імпровізацію» [17, с. 231-260].

І. Палімпсестов, був глибоко обурений цим наклепом і відразу написав листа до редакції «Русской Старини», де ці спогади були опубліковані. Він переконливо спростував кожне конкретне звинувачення в бік Інокентія. В якості підтвердження високих достоїнств архієпископа він залучив уривок із книги О. Завадовського, яка була присвячена його спільній подорожі з Інокентієм по землях Феодосійського повіту. Автор писав про надзвичайно приємне враження від якостей ієрарха та його чуйності до простих людей [19].

Наприкінці XIX ст. ґрунтовне дослідження життєдіяльності Інокентія здійснили його біографи: М. Барсов [1], Т. Буткевич [2] і М. Востоков [4, 5]. Спираючись на потужну джерельну базу вони з позиції позитивізму розглянули багатовекторну діяльність

архієпископа, показали його інтелектуальне оточення та ставлення до нього сучасників. Зокрема, Т. Буткевич приділив увагу взаєминам Інокентія з Московським митрополитом Філаретом (Дроздовим), який не поділяв передових поглядів та наукових методів архієпископа, які він використовував у своїх працях, лекціях та проповідях.

На сучасному етапі з'явилися праці дослідників, які певною мірою розглядають деякі напрями діяльності архієпископа, зокрема релігійну та освітянську [14], просвітницьку та наукову [8].

Мета статті полягає в тому, щоб висвітлити нові методи науково-історичної діяльності Інокентія (Борисова), проаналізувати його науковий доробок та визначити основні напрями його історичних досліджень. Для цього із багатовекторної діяльності Інокентія (Борисова) виокремлено науково-історичну складову його роботи, що вказує на наукову новизну в процесі розгляду зазначеної проблематики.

Серед історично-богословських творів Інокентія (Борисова) вагоме місце посідають «Життя апостола Павла», «Життя святого Кіпріана Карфагенського», «Про початок християнства в Польщі», «Догматичний збірник» та інші. Але найбільш значимою є наукова праця Інокентія (Борисова) – «Останні дні земного життя Господа нашого Ісуса Христа», за яку він у 1829 р. отримав науковий ступінь доктора богослов'я. Уперше вона була опублікована на сторінках духовного журналу «Христианское Чтение» в 1828-1830 рр., відразу привернула до себе значну увагу суспільства та зайняла найвищі позиції в рейтингу богословської літератури ХІХ ст. Працюючи в науковому полі біблійної історії Інокентій не міг обійти увагою опис Святої Землі та її центру – Єрусалиму, де провів останні дні свого життя Ісус Христос. У подальшому він планував відвідати Синай, Палестину та Афон, щоб самому відчувати їх святість.

Наукові методи дослідження Інокентія значно випередили свій час і були не зрозумілими для консервативної частини російських ієрархів (офіційно історичний метод був впроваджений в духовні заклади вищої освіти лише з 1869 р.). Молодий професор при викладенні богослов'я і написанні своїх праць запровадив нові історичні методи дослідження. Зокрема, історико-порівняльний метод давав можливість відійти від простого посилання на тексти, свідчення чи авторитети і розкрити повноту Божої істини через її внутрішню діалектичність на живому історичному тлі. Застосування цього методу полягало в необхідності прослідкувати органічно-діалектичний розвиток, зрозуміти, оживити і розкрити церковні догмати та показати їх глибину. Історико-порівняльний метод полягав у підтвердженні богословських істин посиланням на історичні факти та явища. При цьому Інокентій не відступив від основ православ'я, маючи самостійне і досить критичне ставлення до ідей протестантизму, в прихильності до якого його звинувачував московський митрополит Філарет (Дроздов) [1, с. 33].

За допомогою історико-археологічного методу дослідження Інокентій прагнув створити образ Ісуса на тлі фактів біблійної історії. Для цього він майстерно використовував у тексті відомі на той час географічні та археологічні матеріали. Описуючи останню подорож Господа із Галілеї до Єрусалиму він підкреслював, що той свідомо уникаючи прямої дороги, проклав свій шлях до Іудеї Йорданською долиною, де проповідував і зцілював хворих. Коротко, але яскраво Інокентій описав повернення Ісуса після воскресіння Лазаря до Єфраїму, намагаючись убезпечити жителів Віфанії від гніву синедріону. Автор звернув увагу, що містечко Єфраїм, де мав зупинитись Господь, знаходилось між Віфанією та Ієрихоном, біля дикої й страшної, після розбійного спустошення, Карантанської пустелі. Тут, згідно з переказами, він готувався до сорокаденного посту, який передував його великому служінню. Інокентій зазначив, що ця пустеля була названа першими християнами в пам'ять про цей сорокаденний піст Ісуса [12, с. 31, 80].

Напередодні в'їзду до Єрусалиму Господь зупинився напроти невеликого населеного пункту – Віффагія, який знаходився зовсім поруч з Єрусалимом – на північному схилі Єлеонської гори. Його околиці густо заросли фіговими деревами (смоківницями), звідки й походить назва місцевості. Саме туди, за проханням Ісуса, його учні привели ослицю й молоденького ослика, яких він мав використати при вході до Єрусалиму. Інокентій яскраво описав цей вхід, зосереджуючи увагу на душевному стані Ісуса. Знаючи про своє призначення й про те, коли і як завершиться його земний шлях, Син Божий роздумував і страждав з приводу

нешасної долі своєї вітчизни і юдейського народу, який незабаром відмовиться від нього й залишиться без небесної милості. Інокентій у своїй праці підняв важливі моральні питання, які й в наш час зберігають свою актуальність. На прикладі безплідної смоківниці Господь показав своїм учням моральну пустоту й душевну жорстокість своїх співвітчизників, у душах яких немає істинної віри й любові, але скрізь видніється зовнішня, фальшива набожність, яка породжує лише пусті розмови про відданість закону і засудження пороків [12, с. 92, 98, 114]. Ісус зображений як Боголюдина, наділена багатьма людськими емоціями. Звичайно, він міг би, користуючись чарівною силою, помститися своїм ворогам і уникнути страшної смерті. Проте віра без любові нічого не вартує в людині, а тим паче в Посланнику Божому, що знайшло підтвердження під час його важкого випробовування в Гетсиманському саду перед ув'язненням, на хресному шляху до Голгофи та під час розп'яття.

Твір Інокентія «Останні дні земного життя Господа нашого Ісуса Христа» викликав захоплення значної частини читаючої спільноти, що не позбавило автора від різкої критики і навіть осуду з боку ієрархів Російської православної церкви і навіть деякого з його оточення. Насамперед, негативна оцінка була надана московським митрополитом Філаретом (Дроздовим), який на думку Т. Буткевича, розпочав переслідування Інокентія, звинувачуючи його в неологізмі та відхиленні від догматів Православної церкви [2, с. 411, 414].

Тож попри значне зростання рейтингу журналу «Христианское Чтение», де друкувалась зазначена праця Інокентія, та плани редакції перевидати тираж з метою задовольнити попит усіх бажаючих, видавництво твору було заборонено.

Причину недобррозичливого ставлення до Інокентія з боку Московського митрополита дослідники трактували по різному. Зокрема, М. Барсов вважав, що в його основі лежать різні погляди на основні принципи богослов'я, його методи та постановку окремих питань. Цілком ймовірно, що критика наукової діяльності Інокентія базувалася на принципових відмінностях у підходах до викладення богослов'я. Інокентію був притаманний науковий, творчий і разом із цим більш емоційний і живий підхід до богословської науки, що відрізняло його від догматичного і холодно-розсудливого Філарета [1, с. 32, 45-51, 61-63].

Цілком ймовірно, що основна причина протистояння Інокентія і Філарета криється не лише в особистій неприязні. Традиції Київської духовної академії, де отримав освіту, а потім працював на посаді ректора професор Інокентій (Борисов) тяжіли до Заходу. У Московській духовній академії, де свого часу навчався митрополит Філарет (Дроздов), досить сильними залишалися консервативні традиції. Тож історичний напрямок в богословській освіті та науці, започаткований Інокентієм, докорінно відрізнявся від догматичного напрямку Філарета [8, с. 60]. Тому не дивно, що митрополит недобррозичливо сприймав науково-релігійну творчість Інокентія, особливо його працю – «Останні дні земного життя Господа нашого Ісуса Христа», де використано мало зрозумілі в Росії історичні методи.

Інокентій планував дещо вдосконалити свою працю, а для цього мріяв побувати на Святій землі, де проходило земне життя Спасителя. Він хотів відвідати Синай, Палестину та Афон, щоб самому відчути їх святість. Своїми планами він ділився із своїм другом – ректором Київського університету св. Володимира М. Максимовичем. З різних причин йому не вдалося здійснити омріяну подорож. Проте над вдосконаленням твору він наполегливо працював. У 1840 р. перероблений і вдосконалений примірник своєї праці, напередодні подачі її на розгляд Київського митрополита Філарета (Амфітеатрова), він показав професору М. Максимовичу, про що той написав у своїх спогадах [16, с. 65-67]. Після виправлення декількох зауважень, отриманих від митрополита, Інокентій відправив рукопис свого твору «Голгофа або останні дні земного життя Господа нашого Ісуса Христа» до Санкт-Петербурзького Комітету Духовної Цензури. У листопаді 1842 р. він отримав негативну відповідь, де зазначалося, що в рукописі є значна кількість місць, що вимагають виправлення. Комітет висловив понад два десятка зауважень до тексту роботи і відправив його автору на доопрацювання [6, арк. 3-6]. Остаточний варіант рукопису уже під назвою ««Останні дні земного життя Ісуса Христа», отримав дозвіл цензури на окреме видання в останні дні життя Інокентія (Борисова). Сам твір був

опублікований в 1858 р. – через тридцять років після першої появи на сторінках журналу «Христианское Чтение».

Упродовж 1848-1857 рр. Інокентій очолював Херсонсько-Таврійську єпархію й посідав архієрейську кафедру в Одесі. Там він активізував наукову роботу духовенства по вивченню історії єпархії та написання її історико-статистичного опису. За його розпорядженням у 1854 р. було здійснено упорядкування архіву Херсонської духовної консисторії, що сприяло більш успішній евристичній роботі дослідників.

Інокентій проявляв значний науковий інтерес до історії християнства на кримських землях. Це проявлялось у пошуках писемних і речових джерел для здійснення історичного опису християнських старожитностей Криму. Він провів значну евристичну роботу в бібліотеках та архівах монастирів Ватикану, Відня, Константинополя та інших міст. Деякі результати знайшли відображення в його наукових статтях з історії Готфійської єпархії на кримському півострові, які були опубліковані вже після його смерті.

Посилаючись на знайдені документи Інокентій дійшов висновку, що історія Готфійської єпархії розпочинається не пізніше V ст. Вона охоплювала територію, де проживали ті готфи, які не пішли зі своїм царем Феодориком до Італії близько 488 р. За часів Прокопія Кесарійського (близько першої половини VI ст.) готфи мали свою країну Дорі, до якої входила приморська область від Балаклави до Судака, й мали поселення біля Азовського моря: від Керчі до Бердянська. Інокентій допускає, що Готфійська єпархія була залежною від Херсонського єпископа. Згідно із свідченням Прокопія, кримські готфи відрізнялися простотою, набожністю й не приймали аріанство, розповсюджене за межами Криму [10, с. 168-170].

Свого часу Інокентію вдалося відшукати декілька стародавніх писемних документів, які містили нові відомості стосовно Готфійської, Херсонської та Сугдейської єпархій. Невідомо хто надав архієпископу грецькі списки з цих документів, які були зняті без титулів, патріарших підписів, без зазначення місця і часу (крім двох із них), без приміток і пояснень. Проте він оцінив важливість їх змісту й доручив протоіерею С. Серафимову перекласти списки російською. Цей переклад з короткими примітками й був опублікований редакцією «Херсонских єпархиальних ведомостей» у 1862 р. [10, с. 171-172].

У тому ж номері зазначеного видання була опублікована стаття Інокентія, присвячена постаті Готфійського єпископа св. Іоана. Автору вдалося відобразити основні віхи життя Іоана, який став єпископом за часів Костянтина V Копронима (741-775 рр.) – лютого ненависника іконопоклоніння та чернецтва. Імператору вдалося схилити на свій бік Готфійського митрополита, надавши йому в якості нагороди іраклійську митрополичу кафедру. На місце відступника готфи обрали Іоана, який прийняв сан не в Константинополі, а в Іверії. Новий єпископ зосередив свою увагу на підготовці Собору, де було б затверджено іконошанування. Для цього він підготував свідчення Св. Писання та отців церкви про шанування святих ікон. Йому довелося витримати гостру критику, не розуміння та гоніння. Після смерті іконоборця імператора Лева IV Хозара (780 р.) Іоан передав клопотання на проведення Собору його колишній дружині – імператриці Ірині. Тож він фактично ініціював VII Вселенський Нікейський Собор (787 р.), який урочисто затвердив іконопоклоніння [11, с. 163-165].

Одним із важливих напрямів історичної діяльності Інокентія (Борисова) була активна участь у вивченні, збереженні та відродженні церковних старожитностей на Кримських землях. Він планував відбудову давніх християнських святинь про що в 1849 р. повідомив Св. Синод у «Записці про відновлення стародавніх святих місць у горах Кримських», підкреслюючи, що не розраховує на державні кошти [9, с. 177-190]. Наданий дозвіл (1850 р.) дозволив архієрею розпочати роботи, націлені на пошуки та відновлення християнських старожитностей Криму. Завдяки його особистій участі в тому ж році був відкритий Успенський скит, у 1852 р. відновлено Інкерманську кіновію з храмом св. Климента, а в 1853 р. – освячено невелику тимчасову церкву в ім'я князя Володимира, збудованої на місці колишньої церкви св. Василя в Херсонесі, де ймовірно приймав християнство київський князь.

Інокентій (Борисов) очолив археологічні дослідження в Криму та на території стародавнього Херсонеса. При цьому плідно співпрацював з Одеським товариством історії і старожитностей, дійсним членом якого він був з 1840 р. На той час його діяльність активно підтримував офіційний представник Товариства М. Мурзакевич. Він підтримав точку зору архієрея стосовно знаходження церкви св. Василя на місці відкопаного одного з чотирьох храмів, названого за своєю формою хрестоподібним. У своїй доповідній записці М. Мурзакевич детально обґрунтував доцільність відбудови саме цієї церкви, вважаючи її місцем хрещення князя Володимира [7, арк. 42-45]. Відповідно до розпорядження Інокентія, М. Мурзакевич і єпархіальний архітектор Отто розробили проєкт реконструкції храму, представлений архієреєм особисто на розгляд Св. Синоду в 1853 р.

Відбудовані християнські святині зазнали значного руйнування в період Східної війни (1853-1856 рр.). Після її завершення архієпископ продовжив процес відбудови церков і монастирів на кримських землях та надихнув на це своїх послідовників. Важко перебільшити його внесок у справу вивчення та збереження історичних старожитностей Криму, що відзначено видатними істориками, громадськими та політичними діячами XIX ст.

Отже, науково-історичні дослідження Інокентія (Борисова) стосуються евристичної роботи, публікації отриманих результатів, вивчення та збереження речових пам'яток. Здебільшого його праці були присвячені історії раннього християнства. Найбільш значимою з них є «Останні дні земного життя Господа нашого Ісуса Христа». Її історичне значення полягає в тому, що автор дослідив останній період життя Ісуса на тлі євангельського Сходу, застосовуючи нові історичні методи дослідження, чим значно випередив свій час. Цей твір став найкращим серед богословської літератури XIX ст. і значно збагатив духовну скарбницю православ'я. Проте використані автором невідомі в Росії передові методи наукового дослідження, викликали незадоволення Російської православної ієрархії на чолі з Московським митрополитом Філаретом (Дроздовим), що привело до переслідування Інокентія і заборони на публікацію його твору. Доопрацьована праця вийшла окремим накладом уже після смерті архієрея.

Важливим напрямом наукової роботи архієпископа стало вивчення християнства на Кримських землях. Знайдені писемні джерела для розробки цієї тематики були частково опубліковані, що сприяло подальшому розвитку досліджень з історії Готфійської єпархії. Археологічні розкопки, здійснені під керівництвом Інокентія в Херсонесі, дали можливість значно активізувати пошуки, вивчення та реконструкцію християнських святинь Криму.

Джерела та література:

1. Барсов Н. И. Материалы для биографии Иннокентия Борисова, архиепископа Херсонского и Таврического : в 2 вып. Вып. 1. СПб., 1884. 150 с.
2. Буткевич Т. И. Иннокентий Борисов, бывший архиепископ Херсонский. СПб., 1887. 419 с.
3. Венок на могилу высокопреосвященного Иннокентия, архиепископа Таврического: собрание воспоминаний о нем с приложением избранных проповедей. Москва, 1867. 268 с.
4. Востоков Н. М. Иннокентий, архиепископ Херсонский и Таврический: биографический очерк. *Русская Старина*. 1878. Т. XXI. № 2. С. 191-200.
5. Востоков Н. М. Иннокентий, архиепископ Херсонский и Таврический: биографический очерк. *Русская Старина*. 1879. Т. XXIV. № 1-4. С. 651-708.
6. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. 167. Оп. 1. Спр. 3.
7. ДАОО. Ф. 93. Оп. 1. Спр. 44.
8. Діанова Н. М. Діяльність православних архієреїв Херсонської єпархії (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2022. 207 с.
9. Иннокентий. Записка о восстановлении древних святых мест по горам Крымским. *Крымский архив*. Симферополь, 1994. № 1. С. 104-108.
10. Иннокентий. Записка о епархии Готской. *Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям* (далі – Приб. к ХЕВ). 1862. Ч. 6. С. 168-187.

11. Иннокентий. Св. Иоанн, епископ Готфийский. *Приб. к ХЕВ*. 1862. Ч. 6. С. 163-167.
12. Інокентій Херсонський. Останні дні земного життя Господа нашого Ісуса Христа. Вид-во Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра, 2018. 640 с.
13. Лебединцев А. Воспоминания о Преосвященном Иннокентии, архиепископе Херсонском и Таврическом. *Приб. к ХЕВ*. № 1. 1862. С. 30-63.
14. Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. Запоріжжя, 2004. 488 с.
15. Логиновский А. О последней поездке в Крым и последних днях жизни, синодального члена, преосвященного Иннокентия, бывшего архиепископа Херсонского и Таврического. *Приб. к ХЕВ*. № 2. 1862. С. 81-108.
16. Максимович М. А. Письма о Киеве и воспоминание о Тавриде. СПб., 1871. 148 с.
17. Мурзакевич Н. Н. Записки Николая Никифоровича Мурзакевича. *Русская старина*. Т. 61. 1889. С. 231-260.
18. Палимпсестов И. У. Мои воспоминания об Иннокентии, архиепископе Херсонском и Таврическом. СПб., 1888. 224 с.
19. Палимпсестов И. У. Опровержение клеветы – ответ на статью об Иннокентии Херсонском в «Русской Старине». (Письмо в редакцию). СПб., 1889. 27 с.

References:

1. Barsov N. I. *Materialy dlya biografii Innokentiya Borisova, arkhiepiskopa Khersonskogo i Tavricheskogo* : v 2 vyp. Vyp. 1. SPb., 1884. 150 s. [in Russian].
2. Butkevich T. I. *Innokentiy Borisov, byvshiy arkhiepiskop Khersonskiy*. SPb., 1887. 419 s. [in Russian].
3. Venok na mogilu vysokopreosvyashchennogo Innokentiya, arkhiepiskopa Tavricheskogo : sobraniye vospominaniy o nem s prilozheniyem izbrannykh propovedey. Moskva, 1867. 268 s. [in Russian].
4. Vostokov N. M. *Innokentiy, arkhiepiskop Khersonskiy i Tavricheskiy: biograficheskiy ocherk. Russkaya Starina*, 1878. Т. XXI. № 2. S. 191-200. [in Russian].
5. Vostokov N. M. *Innokentiy, arkhiepiskop Khersonskiy i Tavricheskiy: biograficheskiy ocherk. Russkaya Starina*, 1879. Т. XXIV. № 1-4. S. 651-708. [In Russian].
6. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (as follows – DAOO) [State Archive of Odesa Region]. F. 167. Op. 1. Spr. 3. [In Ukrainian].
7. DAOO. F. 93. Op. 1. Spr. 44. [in Ukrainian].
8. Dianova N. M. *Diiialnist pravoslavnykh arkhiiereiv Khersonskoi yeparkhii (kinets XVIII – pochatok XX st.): monohrafiia*. Odesa, 2022. 207 s. [in Ukrainian].
9. *Innokentiy. Zapiska o vosstanovlenii drevnikh svyatykh mest po goram Krymskim. Krymskiy arkhiv*. Simferopol, 1994. № 1. S. 104-108. [in Russian].
10. *Innokentiy. Zapiska o eparkhii Gotskoy. Pribavleniye k Khersonskim eparkhial'nyim vedomostyam* (as follows – *Prib. k KhEV*). 1862. Ch. 6. S. 168-187. [in Russian].
11. *Innokentiy. Sv. Ioann, episkop Gotfyskiy. Prib. k KhEV*. 1862. Ch. 6. S. 163-167. [in Russian].
12. *Inokentiy Kherson's'kyu. Ostanni dni zemnoho zhyttya Hospoda nashoho Isusa Khrysta*. Kyiv: Vyd-vo Svyato-Uspens'ka Kyuevo-Pechers'ka Lavra, 2018. 640 s. [in Russian].
13. *Lebedintsev A. Vospominaniya o Preosvyashchennom Innokentii, arkhiepiskope Khersonskom i Tavricheskom. Prib. k KhEV*. 1862. № 1. S. 30–63. [in Russian].
14. *Lyman I. I. Rosiiska pravoslavna tserkva na pivdni Ukrainy ostannoi chverti XVIII – seredyny XIX st. Zaporizhzhia*, 2004. [in Ukrainian].
15. *Loginovskiy A. O posledney poyezdke v Krym i poslednikh dnyakh zhizni, sinodal'nogo chlena, preosvyashchennogo Innokentiya, byvshego arkhiepiskopa Khersonskogo i Tavricheskogo. Prib. k KhEV*. 1862. № 2. S. 81–108. [In Russian].
16. *Maksimovich M. A. Pis'ma o Kiyeye i vospominaniye o Tavride*. SPb., 1871. 148 s. [in Russian].
17. *Murzakevich N. N. Zapiski Nikolaya Nikiforovicha Murzakevicha. Russkaya starina*. 1889. Т. 61. S. 231–260. [in Russian].
18. *Palimpsestov I. U. Moi vospominaniya ob Innokentii, arkhiepiskope Khersonskom i Tavricheskom*. SPb., 1888. 224 s. [in Russian].
19. *Palimpsestov I. U. Oproverzheniye klevety – ovet na stat'yu ob Innokentii Khersonskom v «Russkoy Starine»*. (Pis'mo v redaktsiyu). 1889. 27 s. [in Russian].